

OPINII PRIVITOARE LA RAPORTURILE DINTRE UNIRE ȘI
„SCHISMĂ” ÎN TRANSILVANIA, ÎN TIMPUL EPISCOPULUI
INOCHENTIE MICU-KLEIN

Daniel Dumitran

Subiect al dezbaterilor Dietei Transilvaniei din deceniul patru al secolului XVIII, problematica unirii românilor a prilejuit exprimarea unor opinii cel mai adesea divergente, reflectând punctele de vedere distincte ale celor implicați: episcopul unit Inochentie Micu-Klein, pe de o parte, autoritățile locale și provinciale, reprezentanții Stărilor și Status-ul catolic pe de alta. Impulsionate de interesul deosebit arătat de Curtea Vieneză, în timpul împăratului Carol al VI-lea, pentru promovarea catolicismului și consolidarea unirii răsăritenilor, aceste dezbateri s-au finalizat, în esență, în anul 1744, când articolele votate de Dieta Principatului au reglementat statutul confesiunii și al Bisericii Unite. Reluarea principalelor momente ale disputei, pornind de la o nouă lectură a surselor, reprezintă obiectul investigației de față. Ea încearcă să surprindă pozițiile afirmate față de unire până în momentul declanșării crizei acesteia, din anul 1744; în acel context, ambele părți au găsit argumente pentru demonstrarea justetei propriului punct de vedere exprimat anterior. Chiar dacă respectivele atitudini nu au constituit motivațiile suficiente ale crizei, investigarea lor poate contribui la reconstituirea cadrului ei favorizant.

Analiza propusă necesită însă, în prealabil, relevarea conținutului conceptului de „unire” utilizat și a măsurii în care acesta și-a schimbat semnificația față de perioada primelor trei decenii scurse de la realizarea unirii. Sub acest aspect, o primă luare de poziție poate fi considerată instrucțiunea transmisă de Status-ul catolic lui Atanasie Anghel la 29 martie 1699, privind punerea în practică a Diplomei imperiale emise la 16 februarie același an. Prin ultimul ei punct, ierarhului român i se cerea să-și îndemne preoții să se unească cu adevărat, dacă voiau să se bucure de privilegiile conferite¹, ceea ce echivala cu respingerea deciziilor de unire comunitară și proclamarea principiului convertirilor individuale². De altfel, aceeași idee apare și la iezuitul Gabriel

¹ „Scribat Dominatio Vestra presbyteris Valachis, oportere eos sincere agere, omnesque, qui insigni hoc Majestatis privilegio frui velint, *vere se debere unire Romano-catholicae religioni* [s.n.; în original: „*igazán unialja magát az igaz romano-catholica religio-val*”]; nam si quis in fraude deprehendatur, severam Majestatis animadversionem non evitabit.” Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, Oeniponte, 1885, vol. I, p. 229; versiunea latină a originalului redactat în limba maghiară aparține editorului.

² Ernst Christoph Suttner, *Die Anfänge und das Durchsetzen der Siebenbürgener Kirchenunion sowie die Widerstände gegen sie (von der Eroberung Siebenbürgens durch Österreich bis zum Jahr 1761)*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 16.

Kapi, în opinia adresată, la 14 martie 1701, cardinalului Kollonich³. Nesinceritatea unirii românilor și motivația ei extrareligioasă, alături de imaginea negativă a caracterului românilor sunt acuzate într-un raport al Guberniului adresat împăratului Leopold, la 14 iulie 1699⁴; menționarea tentativei de atragere a românilor la unire printre cauzele depopulării Principatului semnifica, de fapt, o dezaprobare evidentă a politicii imperiale, reflectând poziția Stărilor protestante.

Aceeași încercare de contracarare a prozelitismului puterii centrale a fost caracteristică și anchetelor efectuate ca urmare a deciziei Dietei, în cursul anului 1699, pentru investigarea opțiunilor religioase ale clerului și credincioșilor români⁵. Aceste anchete suscită și o altă problemă: românii trebuiau să fie întrebați „în ce stare vor să rămână sau cu care din cele patru religii recepte din Transilvania vor să se unească”⁶. Posibilitatea unirii cu confesiunile protestante, acceptată încă de rescriptul imperial din 14 aprilie 1698, la insistențele guvernatorului Gheorghe Bánffy și ale cancelarului Nicolae Bethlen⁷, și reluată în ordinul imperial din 26 august 1699⁸, a fost revendicată, în contextul anchetei din 1699, de 10 preoți din protopopiatul Hațeg⁹, dar și de

³ Greta-Monica Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...” *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 250. În scrisoarea menționată, Kapi afirma: „Credo praestare habere 100 Valachos vere unitos quam 10.000 fictes et suspectes. Proinde neminem quidem ad Unionem cogendum, sed modus aliquis reperiendus, quo nemo poparum gaudere possit privilegiis Caesareis nisi qui nobis signa magna verae Unionis edat et nulla signa fictionis ostendisse sciatur.” Nilles, *Symbolae*, vol. I, p. 264-265.

⁴ „Gentis Valachicae religione nulla sed superstitione sola imbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae, nullo religionis catholicae emolumento, sed tantum ad legum transylvanicarum eversionem, publicorum quae isti sacerdotes portabant onerum, reliquorum humeris impositionem, et vicinorum Graecanicae sectae principum irritationem coepta in religione alteratjo. Atqui revera isti nec catholici nec realiter uniti, vel catholicorum amantes aut sequaces, sed tantum portionum, et servitutis excussores, et cum dominis terrestribus contentiosi per hoc redditus sunt.” Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. V, partea I, 1650-1699, București, 1885, nr. CCCLIV, p. 538.

⁵ Remus Câmpeanu, *Unire religioasă și mental public la începuturile catolicismului românesc din Transilvania*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 96.

⁶ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, București, 1963, p. 66.

⁷ Bod Péter, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, *Addenda*, p. 356; Nilles, *Symbolae*, vol. I, p. 195.

⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. V/1, nr. CCCLVIII, p. 541.

⁹ Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 65; Gábor Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 106-107.

preoți și credincioși din mai multe localități ale comitatului Cluj¹⁰; ea însemna, în principal, acceptarea unei jurisdicții administrative¹¹. Ca și replică polemică la formula catolică de unire, unirea cu reformații a persistat în vocabularul reprezentanților Stărilor, dobândind și o expresie istoriografică, prin capitolul consacrat acestei chestiuni de istoricul Bod Péter în lucrarea *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, redactată în anul 1764¹².

Totuși, sensul unirii a fost precizat încă din anul 1701, prin articolul XI al Diplomei imperiale din 19 martie, care răspundea și unei cereri în această chestiune formulate de Atanasie Anghel, în scrisoarea trimisă la 26 octombrie 1700 cardinalului Kollonich¹³. Scrisoarea invoca chiar cazul celor 10 preoți din Hațeg care, în viziunea ierarhului, se sustrăseseră jurisdicției sale sub pretextul unirii cu reformații¹⁴. Articolul menționat a stabilit, în consecință, necesitatea depunerii mărturisirii de credință în fața episcopului și a teologului (deci, același principiu al convertirilor individuale) și a afirmat, în fapt, imposibilitatea unirii românilor cu vreuna dintre confesiunile protestante, datorită schimbărilor majore sub aspectul dogmei și practicilor religioase pe care ei ar fi trebuit să le accepte¹⁵.

¹⁰ Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 70-71.

¹¹ Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 107.

¹² Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în vol. cit., *Addenda*, p. 341-353.

¹³ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. I, ediția a II-a, în *Perspective*, XVII, 1994-1995, p. 131, nota 208.

¹⁴ „[...] nam liturgiam ut ante celebrant, sanctos colunt, festa celebrant, jejunant, aliaque omnia, ut prius, practicant, quae tamen Calvinistae detestantur. Proinde humillime obsecramus Eminentiam Vestram, ut dignetur decretum a Sua Majestate procurare, in quo determinet quid sit illa unio: nimirum qui se Calvinistis Unitos profitentur, vel aliis, illa omnia admittant, profiteantur ac credant, quae Calvinistae admittunt, profitentur ac credunt, sicut est in diplomate nobis dato, quo ad unionem cum religione catholica, ita ut illi Valachi sacerdotes nec liturgies celebrent, nec jejunent etc. ut Calvinistae, et tunc poterunt gaudere privilegiis Calvinistarum, ut nos Catholicorum. Nam illi sacerdotes et Deum et Ecclesiam et Suam Majestatem, decipiunt: Deum, quia in utramque partem claudicant; Ecclesiam, quia a nostra se subduxerunt et cum alia non consentiunt; Suam Majestatem, quia utuntur gratia diplomatis Suae Majestatis concessa Unitis, quum tamen non sint uniti.” Nilles, *Symbolae*, vol. I, p. 221.

¹⁵ „Quippe nec hoc praetermittendum esse censetur, ut qui supradictis privilegiis gaudere voluerint, unionis cum Catholica Romana Ecclesia professionem coram episcopo, et theologo faciant; nec etiam satis est ad unionem, ut quis religionis alicujus in Transilvania receptae protectionem acceptare, seque pro illa declarare velit; nisi enim ea omnia credit, ac profiteatur, quae religio illa profitetur, et credit, cui se unire velle dicunt, privilegiis immunitatibus, et exemptionibus gaudere minime poterunt. Cum autem graeci ritus Valachi nec liturgiam suam, nec jejunia, nec signum s. Crucis, nec Deiparae Virginis, et sanctorum cultum, nec fidem in sanctissimam Trinitatem, deserturi sint, certum est quod nec reformatae, nec lutheranae, nec unitariae religioni unire se possunt, siquidem aliud esset se cum aliqua unire religione, et aliud religionis protectionem assumere.” *Ibidem*, p. 298-299.

Ostilitatea autorităților provinciale și a Stărilor protestante față de promovarea unirii, dar și interesante informații cu privire la difuzarea efectivă a acesteia în districtul Făgăraș sunt oferite de scrisorile căpitanului suprem Boer Simon, din 10 octombrie 1702, respectiv vice-căpitanului Boer Joseph, din 31 octombrie 1702, adresate probabil teologului iezuit Carol Neurauter¹⁶. Astfel, căpitanul suprem, subliniindu-și nu fără emfază meritul convertirilor realizate în rândurile boierimii făgărașene, se referă în mod critic și la preoții români din celelalte zone, care „sunt uniți cu vorba, dar nu cu adevărat”, propria acțiune având, în schimb, valoare de exemplu, căci „îi va susține pe preoți și pe toți românii din țară întru unire”, cu atât mai mult cu cât noii convertiți nu doreau să fie scutiți de dări. Iar vice-căpitanul, după detalierea modului de desfășurare a acțiunii de convertire (celor în cauză li s-au explicat diferențele dogmatice dintre cele două Biserici, constând în trei dintre cele patru puncte florentine, doar *Filioque* lipsind și fiind înlocuit cu mutarea postului de miercură în ziua de sâmbătă), menționează îndemnul pe care el însuși li-l transmisese, „că dacă vor îmbrățișa cu fapte sincere religia papistașă vor simți totodată și deosebita milă a mării sale”. Desigur, în acest caz, se poate susține că avem de-a face cu o „adevărată unire”, rezultat al unor convertiri individuale, fiecare convertit subscriind ulterior personal, sau prin delegați aleși, actul de unire. Și mai important este faptul că avem o mărturie cu privire la semnificația acestei des invocate „adevărate uniri”, pe care doi reprezentanți catolici ai autorităților locale nu o identificau nicidecum cu romano-catolicismul. Cazul rămâne însă singular și el confirmă, în rest, opinia reflectată și de mărturiile anterioare despre acuzatul formalism al unirii românilor.

În perioada următoare, sursele privilegiază chestiunea statutului social-juridic al clerului unit. Interpretarea conform căreia susținerea candidaturii lui Ioan Patachi de către romano-catolicii transilvăneni era motivată de dorința acestora de a constitui un corp unic cu românii uniți, prin treptata anulare a diferențierii dintre cele două rituri, poate fi, probabil, susținută¹⁷; însă aici pare a fi vorba mai degrabă de intenția atragerii românilor la ritul latin decât de o anume concepție asupra unirii. În același sens poate fi interpretată și intenția atribuită Guberniului (în primul rând guvernatorului Sigismund Kornis) de a realiza apropierea uniților de ritul latin și integrarea lor în rândurile stării catolice¹⁸. Oricum, nu trebuie pierdut din vedere faptul că ambele supoziții au

¹⁶ Ana Dumitran, *Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLVI, 2001, nr. 1, p. 127-133.

¹⁷ Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, München, 1966, p. 13-14.

¹⁸ *Ibidem*, p. 88. Fără a susține o asemenea intenție, la acțiunile întreprinse de guvernator și de vicescamblerul Kászoni pentru sprijinirea candidaturii lui Patachi, considerat singurul potrivit în

fost valabile pentru perioada anterioară revenirii lui Patachi la ritul grec, condiție a confirmării sale în demnitatea episcopală, prevăzută în bula *Rationi congruit* din 18 mai 1721¹⁹. Deciziile sinodului din anul 1725, singurul întrunit în timpul scurtei sale activități ca ierarh, oferă doar un argument posibil incriminatoriu sub aspectul sincerității adeziunii sale la ritul răsăritean (atitudinea în problema epiclezei, determinată de formația lui „latină”); hotărârea de suspendare din oficiu a preoților hirotoniți în afara eparhiei și care nu solicitaseră până atunci confirmarea din partea scaunului episcopal, ca și demersul împotriva călugărilor care încălcau atribuțiile preoților parohi, slujind liturgia și administrând sacramentele credincioșilor, se înscriau pe linia tendinței de instituire a controlului episcopului asupra clerului subordonat²⁰.

În anul 1728, un ordin gubernial din 17 septembrie, reluat la 17 decembrie²¹, se referă la unii preoți români „cu adevărat uniți”, care se făcuseră „popi schismatici” prin intermediul episcopilor din afara Transilvaniei, în timpul sedisvacanței de după moartea lui Ioan Patachi; se dispunea ca

contextul necesității canonizării noii episcopii unite, se referă și Zenovie Pâclișanu (*Istoria Bisericii*, p. 185-190).

¹⁹ În acest sens trebuie interpretată scrisoarea din 10 ianuarie 1715, prin care Status-ul catolic recomanda numirea lui Patachi, susținut de clerul român și de cel romano-catolic, precum și de întreaga nobilime românească: „Praeficiet Maiestatas Vestra subjectum tale, cujus virtute id polliceri licet, quod per unionis sacrae foedus, a Divo Leopoldo pientissime intendebatur, ut videlicet natio haec sensim sine sensu, suavitati fortitudini admixta, non modo vere unita vivat, sed et brevi post tempore, ultra expectationem, ritui plane accedat romano. Secus, si quis concandidatorum fieret, uti eorum qualitates apprime nobis perspectae sunt, ita hujus Ecclesiastici Graeci Ritus Praesidii inhabilissimi communiter censentur. Sicque propositus firmæ Unionis scopus, ex defectu viri, episcopatus capacis, aegre obtinebitur, sed potius seniores popae bigami, priori imbuti schismate iuniores in eo confirmare satagent, et erit ut Unio sit non realis sed colorata, in fraudem tam Maiestatis Vestrae servitii, quam religionis incrementi et patriae hujus commodi.” Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, anexa nr. 13, p. 21. Pentru alte menționări ale scrisorii, vezi I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, 2001, p. 75-76, și Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 30 (unde trimiterea se face, în mod eronat, la Zenovie Pâclișanu).

²⁰ Ioan Micu Moldovanu, *Acte sinodale ale baserei romane de Alba Julia și Făgărașiu*, tom II, Blaj, 1872, p. 109-110, punctele 2, 3 și 4. Pentru o analiză mai nouă a chestiunii, și cu deosebire pentru aprecierile privitoare la ținuta și gândirea de influență „latină” a episcopului Patachi, vezi Ernst Christoph Suttner, „*Legea stramoșească*”: *Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*, în *Ostkirchliche Studien*, 56. Band, 2007, Heft 1, p. 146-148.

²¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. XV. *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga*, partea II, 1601-1825, București, 1913, nr. MMMXXXVI, p. 1627-1629; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei*, anexe nr. 16-17, p. 22-24.

asemenea preoți să fie supuși contribuțiilor și chiar muncilor iobăgești²². În același an, la 15 noiembrie, sinodul diecezan prezidat de rectorul Colegiului iezuit din Cluj, Adam Fitter, a decis anchetarea exceselor comise de preoții „schismatici” care părăsiseră unirea și ocupaseră, prin violență, bisericile unite²³. Protopopii au fost însărcinați să verifice, în cadrul sinoadelor locale, dacă preoții „țin, cunosc și respectă” unirea, cunosc semnificația sacramentelor și modul lor de administrare și li s-a cerut să-i denunțe pe sacerdoții „schismatici”, cu deosebire pe cei care se dezisera de unire²⁴. În plus, ei trebuiau să efectueze vizitații canonice pentru investigarea comportamentului preoților, a modului în care aceștia își îndeplineau atribuțiile pastorale și liturgice, apoi pentru a-i îndemna pe credincioși să nu amâne prea mult botezarea copiilor și pentru a se informa în legătură cu cei care-i tulburau pe sacerdoții uniți („sincere unitos”), numindu-i „papiști”²⁵.

²² „Prin moartea lui Ioan Pataki, alias Nemeș, episcop al românilor de rit grecesc, am aflat de marea tulburare latentă între popii români uniți, și că și acei cari sunt cu adevărat uniți dintre ei, după moartea episcopului baron Pataki, din pricina turburării și batjocurilor altora, au părăsit în cele două țeri românești, în Banat și Maramurăș, s-au făcut popi cu episcopi schismatici și, întorcându-se de acolo, au pricinuit multe necuvințe [...]; văzând și aflând că din zi în zi în mai mare măsură cresc intențiile rele și munca schismaticilor popi români, s-a crezut că e de nevoie să se publice în toate localitățile ca de acum cine dintre acești români se face popă român de către un episcop schismatic, în taină sau furiș, și pe adevăratul popă unit se silește să-l gonească oricum, să facă tulburare între ei, acela să fie îndată pus la contribuție și să fie supus și la purtarea altor îndatoriri. Cu un cuvânt cine nu-ș poate aduce un act doveditor de la Atanasie, de la baronul Ioan Pataki sau de la alt episcop unit adevărat, acela îndată să dea bir și să fie supus și altor sarcini, ba chiar și domnului de pământ să-i facă slujbe”. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, p. 1627-1628 (traducerea originalului redactat în limba maghiară).

²³ Micu Moldovanu, *Acte sinodali*, tom II, p. 101-102, punctul 2. Tot aici, la punctul 1, este menționat cazul preotului Mailat, „quidam sacerdos *schismaticus* turbulentus et unitorum persecutor maximus in sede Rupensi pagoque Sona habitans”, care nu răspunsese poruncii de a se prezenta în fața sinodului. Ancheta menționată a fost efectuată la începutul anului 1729; datele privitoare la tulburările antiunioniste din districtul Făgăraș au fost utilizate de Gabriel Patacsi (Gabriel Patacsi S.J., *Die unionsfeindlichen Bewegungen der orthodoxen Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 1726-1729*, în *Orientalia Christiana Periodica*, 26, 1960, p. 376-377, 383, 385-388). Aceeași realitate confesională a fost vizată și de scrisoarea Cancelariei Aulice a Transilvaniei din 12 aprilie 1729, adresată Consiliului Aulic de Război, referitoare la numirea noului căpitan al Făgărașului, după moartea lui Boer Simon, care menționează acțiuni ale „schismaticilor” soldate și cu ocuparea a două biserici (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMXXXII, p. 1625).

²⁴ Micu Moldovanu, *Acte sinodali*, tom II, p. 102-103, punctul 5: „[...] domini Archidiaconi [...] omnes suos popas [...] examinabunt, si quos autem inter eos invenerint schismaticos, eo magis quempiam unionem abjurasse [...]”.

²⁵ „[...] singillatim de nomine exquirendi erunt omnes illi, qui sincere unitos per despectum *papistas* appellare seque ab illis diversos affirmare praesumpserunt, utpote quorum similes procaciter dictae propositionis, gravia mala et erga vere unitos quoque ritus graeci fideles

Demersul sinodului este ilustrativ, pentru că el intenționa urmărirea comportamentului real al preoților, protopopii având misiunea de a-i instrui pe cei nepregătiți. În ceea ce privește verificarea cunoașterii și respectării unirii, aceasta a vizat, foarte probabil, diferențierea între sacerdoții credincioși unirii („sincer” sau, conform expresiei din ordinul gubernial citat, „cu adevărat uniți”)²⁶ și cei ostili acesteia („schismatici”, care părăsiseră unirea sau primiseră hirotonia de la episcopi ortodocși²⁷). Tulburările provocate de cei din urmă, la care face clară referire textul ordinului imperial, explică și vehicularea termenului de „papiști” la adresa preoților uniți²⁸. O asemenea diferențiere nu era însă posibilă întotdeauna, pentru că deseori nu convingerile religioase, ci motivații exterioare credinței determinaseră părăsirea unirii sau hirotonirea prin mijlocirea unui ierarh ortodox, nefiind deci obligatoriu ca cei în cauză să devină, fără excepție, adversari ai unirii²⁹.

Noul episcop unit, Inochentie Micu-Klein (numit la 25 februarie 1729 și instalat în scaun la 28 septembrie 1732), și-a început activitatea într-o perioadă în care Curtea vieneză urmărea promovarea catolicismului în Transilvania prin impunerea în fruntea Guberniului a unor reprezentanți ai intereselor sale: guvernatorul Sigismund Kornis (1713-1731) și Francisc Anton Wallis, președinte al Guberniului și general-comandant (1732-1734)³⁰. Receptivitatea cercurilor aulice față de doleanțele ierarhului român este astfel explicabilă. Încă în aprilie 1732, Wallis primise un ordin din partea Consiliului Aulic de Război, în care era sfătuit să-l ajute pe episcopul unit, probabil în legătură cu lupta acestuia cu neuniții din Făgăraș, iar comisiile numite în aprilie 1733 pentru examinarea petițiilor clerului unit și a plângerilor aceluiași cler din

magnae differentiae causam non raro praebuerunt gravis auctoritatis catholicis latini ritus.” *Ibidem*, p. 103-104, punctul 8.

²⁶ Printr-o altă decizie, sinodul a hotărât să se facă intervențiile necesare pentru ca preoții „cu adevărat uniți” („popae vere uniți”) să nu mai fie siliți la contribuții, încartiruiți și la alte sarcini iobăgești (*ibidem*, p. 106, punctul 19).

²⁷ Numele acestora, pentru districtul Făgăraș, sunt redade de Gabriel Patacsi pe baza datelor oferite de anchetele efectuate în anii 1726 și 1729 (*Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 385, 387-388).

²⁸ Octavian Bârlea oferă în această chestiune o explicație mai ingenioasă, susținând existența unei deosebiri între preoții „uniți” (recte „schismatici”) și „adevărații uniți” (recte „papistași”), cei care acceptaseră reforma liturgică a episcopului Ioan Patachi și, deci, primii pași spre latinizare, în timp ce primii perseverau în ritul oriental (*Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale, în Perspective*, an V, nr. 19-20, ianuarie-iunie 1983, p. 42-43).

²⁹ Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 386, unde sunt prezentate exemple de preoți cu apartenență confesională neclară, și p. 389-390, 392-393; vezi și formularea sugestivă din punctul 5 al deciziilor sinodale, citată mai sus.

³⁰ Rolf Kutschera, *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*, Köln - Wien, 1985, p. 218-219, 222.

districtul Făgăraș au fost prezidate tot de Wallis³¹. Conform diplomei de numire, condițiile pe care trebuia să le respecte episcopul desemnat erau fidelitatea față de pontiful roman și împărat, dependența *in spiritualibus* față de arhiepiscopul de Esztergom și ținerea unui teolog, după prevederile Diplomei leopoldine din 19 martie 1701, respectiv păzirea „unirii cu sfânta Biserică Romano-Catolică în toate punctele și clauzele”³².

Aprecierea măsurii în care Micu s-a dovedit un propagator sincer al unirii, sau dacă mai degrabă aceasta i-a servit ca „instrument menit să procure drepturi politice românilor”³³ nu constituie un obiectiv al investigației de față, după cum nu vor fi urmărite nici componentele social-juridică și politică ale demersurilor sale, suficient reliefate în istoriografie. Mă vor interesa cu deosebire semnificațiile acordate unirii de către reprezentanții Stărilor Principatului întruniți în Dietă, de Status-ul catolic și de Guberniu, în contextul disputei acestor autorități cu ierarhul unit, din perioada 1732-1744, pentru a semnală eventualele atitudini, concordante sau nu cu punctele de vedere exprimate în deceniile anterioare, care ar putea explica pozițiile adoptate de cele două părți după momentul 1744.

Perpetuarea vechii atitudini față de unire, afirmată încă din 1699, este probată de două dintre deciziile comisiei instituite prin decretul imperial din 11 decembrie 1732, prezidată de generalul-comandant Wallis și incluzându-i, alături de episcopul unit, pe episcopul romano-catolic al Transilvaniei, pe directorul cameral Samuel Francisc de Rebentisch și pe câțiva consilieri guberniali catolici³⁴. Această comisie catolică a hotărât, la 25 iunie 1733, ca episcopul unit să prezinte catehismul prescris credincioșilor săi, pentru verificarea corectitudinii sale dogmatice, și formula profesiei de credință depuse de cei care îmbrățișau unirea³⁵; ea a reactualizat așadar principiile enunțate de Status-ul catolic în 1699, privind sinceritatea unirii și adoptarea ei pe calea convertirilor individuale. În luările sale de poziție din 1733-1734, adresându-se comisiei sau cancelarului aulic Bornemisza, Inochentie Micu s-a

³¹ Idem, *Guvernatorii Transilvaniei 1691-1774*, Sibiu, 1943, p. 33.

³² Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 501.

³³ Tóth, *Primul secol*, p. 89; o formulare similară, dezvoltată însă în teza lipsei de identificare cu unirea a lui Inochentie Micu, la Dumitru Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania încercare de dezmembrare a poporului român*, București, 1973, p. 51-52.

³⁴ Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 516.

³⁵ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 32. Nu reiese de aici necesitatea catolicizării, pe care ar fi dorit s-o impună ierarhului român Dieta Transilvaniei (de fapt, era vorba de comisia amintită, nu de Dietă), așa cum susține Dumitru Stăniloae (*Uniatismul*, p. 51). Catehismul solicitat a fost analizat și aprobat doar în primăvara anului 1735, de către noua comisie instituită prin decretul imperial din 23 noiembrie 1734, sub prezidiul guvernatorului Johann Haller (Bunea, *Din istoria românilor*, p. 35).

raportat, în schimb, la privilegiile conferite clerului unit prin Diploma împăratului Leopold I din 19 martie 1701³⁶, a căror nepunere în practică ar fi determinat părăsirea unirii de către o mare parte a preoților, refuzul preoților neuniți de a adopta unirea și chiar renunțarea unora la preoție, tendință favorizată și de încercarea limitării numărului preoților uniți care se puteau bucura de imunitate, în conformitate cu reglementarea dietală din anul 1699³⁷.

În realitate, opțiunile membrilor clerului românesc erau caracterizate de o mai mare complexitate. Datele concrete de care beneficiem, de pildă pentru cazul districtului Făgăraș³⁸, nu confirmă judecata generalizatoare și simplificatoare, totodată, a ierarhului unit. Atitudinea preoților era determinată aici, desigur, de imunitățile conferite prin diplomele unirii, dar și de raporturile cu propria comunitate, de tradiția privilegiilor acordate de principii Transilvaniei din veacul precedent și de normele în vigoare la nivelul districtului, care reglementau statutul social-juridic al sacerdoților fără considerație obligatorie pentru apartenența lor confesională. „Schismatici” erau considerați cei care primiseră hirotonia în Țara Românească, probabil în timpul vacanței scaunului episcopal (aceiași preoți erau desemnați uneori ca unii care „încă nu îmbrățișaseră unirea” sau care erau „încă neuniți”), și cu deosebire cei suspendați din oficiul sacerdotal, tocmai din acest motiv, de către episcopul Ioan Patachi. Este foarte probabil că situații relativ similare (sub aspectul statutului preoților) au existat și în alte zone ale Principatului, chiar dacă ele nu sunt probate documentar, decât sub aspectul mențiunilor despre reglementările locale ale statutului preoților uniți³⁹.

Unii dintre preoții menționați se făcuseră remarcați prin activitatea antiunionistă. Astfel, un preot din localitatea Vad continua să administreze sacramentele și încerca să-i convingă pe credincioși în privința invalidității

³⁶ Prevederile acestei diplome fuseseră invocate de episcopul român încă în perioada anterioară instalării în scaunul episcopal, după cum o demonstrează textul decretului din 11 decembrie 1732, rezultat al demersurilor sale din capitala imperială. Totuși, opinia istoricului Tóth Zoltán, conform căreia chiar diploma de numire din 25 februarie 1729 l-ar fi îndreptățit să pretindă respectarea prevederilor de natură politică ale Diplomei leopoldine (*Primul secol*, p. 88), nu se poate susține.

³⁷ Bunea, *Din istoria românilor*, p. 33-34, 133-134. Argumente similare sunt invocate și în scrisorile trimise în cursul anului 1734 nunțului apostolic vienez Domenico Passionei (I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, [1973], nr. III-VI, p. 90-107).

³⁸ Daniel Dumitran, *Ancheta desfășurată în anul 1734 în districtul Făgăraș. Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, I/2004, nr. 2, p. 58-61.

³⁹ Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 211-212; sunt menționate aici reglementările adoptate de comitatele Cluj, Alba de Jos și Târnava.

botezului primit prin intermediul preoților uniți⁴⁰, iar un fost preot din Șinca, devenit eremit, era cunoscut pentru o activitate asemănătoare și pentru tentativele lui de a-i atrage pe uniți la „schismă”⁴¹. Conform istoricului Octavian Bârlea, această contestare a validității sacramentelor romano-catolice, de către călugări adăpostiți în micile mănăstiri din sudul Transilvaniei, dintre Făgăraș și Brașov, reprezenta o consecință a contestării validității hirotoniei ortodoxe la Viena⁴². Faptul relevă existența unui context polemic, cu antecedente sesizabile, așa cum am menționat, încă în deceniul precedent, și care nu a așteptat, pentru a se afirma, decizia din anul 1729 a Congregației de Propaganda Fide, de interzicere a comuniunii sacramentale dintre uniți (asimilați romano-catolicilor) și „schismatici”⁴³. Pe de altă parte, aceste mărturii explică și motivează interesul manifestat în cadrul sinodului din anul 1728 pentru cunoașterea și ținerea sub control a situației confesionale din dieceză.

Tot pentru districtul Făgăraș, este documentată și o anumită viziune a autorităților locale asupra unirii, în contextul investigațiilor efectuate în cursul anului 1734 cu privire la respectarea privilegiilor și imunităților acordate clerului unit⁴⁴. Astfel, în localitatea Părau, tensiunile dintre preoți și comunitate conduseseră la închiderea bisericii și la refuzul administrării sacramentelor de către preoți⁴⁵, nemulțumiți că sătenii le reținuseră vitele datorită neachitării contribuțiilor datorate de pe urma terenurilor deținute. Decizia în acest caz a scaunului superior de judecată al căpitanatului Făgărașului conține un comentariu legat de modul în care preoții uniți ar fi trebuit să-și înțeleagă

⁴⁰ O astfel de propagandă antiunionistă nu constituia o noutate, fapt probat, pentru deceniul anterior, de o anchetă din anul 1726, care atestă că locuitori din scaunele săsești Cincu și Rupea apela la preoți din districtul Făgăraș pentru a-și boteza copiii (menționată la Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 355). O altă anchetă, efectuată în același an, atestă convingerea multor clerici și laici cu privire la invaliditatea sacramentelor administrate de preoții uniți (*ibidem*, p. 370, 377, 379-380 – declarațiile sătenilor din Bucium, a preotului Bucur din Șercăița, ale sătenilor din Ludișor și Sebeș).

⁴¹ În deceniul anterior, se remarcaseră prin propaganda antiunionistă călugării din mănăstirile Drăguș, Sâmbăta de Sus și Șercăița, cu deosebire Anania din Sâmbăta de Sus (*ibidem*, p. 373-374, pe baza aceleiași anchete din anul 1726, citată și mai sus).

⁴² Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 82; vezi și Ernst Christoph Suttner, *Visarion Sarai im Kontext der Theologiegeschichte*, în prezentul volum, p. 171-172.

⁴³ Pentru aceasta, vezi Ernst Christoph Suttner, *Bisericele Răsăritului și Apusului de-a lungul istoriei bisericești*, traducere de Mihai Săsăușan, Iași, Editura Ars Longa, 1998, p. 96-98.

⁴⁴ Daniel Dumitran, *Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 148-152.

⁴⁵ O practică deloc singulară, așa cum o demonstrează o hotărâre a sinodului din anul 1728, care urmărea stoparea ei și respectarea dreptului de decizie al autorității ecleziastice în asemenea situații (Micu Moldovanu, *Acte sinodale*, tom II, p. 103, punctul 6).

misiunea pastorală: anume ca o asumare a învățăturilor Bisericii Romano-Catolice, cu care se uniseră⁴⁶.

O caracterizare detaliată a clerului unit și a stării unirii românilor oferă replica Guberniului din 17 martie 1735 la memoriul episcopului Inochentie Micu din 29 ianuarie, prin care acesta solicitase numirea sa ca și consilier gubernial, uzând, printre alte argumente, de contribuția românilor la ridicarea stării decăzute a romano-catolicilor din Principat și la susținerea dreptei credințe⁴⁷. Dincolo de semnificația replicii (ea avea menirea de a combate o revendicare ce depășea chiar și privilegiile conferite uniților prin Diploma leopoldină din 19 martie 1701, un act lipsit oricum de valabilitate constituțională în viziunea reprezentanților Stărilor⁴⁸), interesează aici conținutul ei, cu deosebire aprecierile extrem de critice la adresa unirii și a profilului sacerdoților uniți⁴⁹.

În privința unirii, era contestată însăși existența acesteia, dat fiind că nici unul dintre laici nu-i cunoștea semnificația, ei trăind în cea mai grosolană ignoranță, în mărturisirea schismei și a nenumăratelor superstiții, incantații și vrăji, la care se dedau și cei mai mulți preoți, împreună cu familiile lor. Cât despre membrii clerului, era adevărat că mulți, chiar dacă nu toți, depuseseră mărturisirea de credință⁵⁰, dar, după cum ei înșiși declarau, n-o făcuseră pentru

⁴⁶ „Compilatae Constitutionis, Partis 1^{mae} Titulis 1^{mi} Articulo 10mo per expressum declaratur: Dum popae, vel archidiaconi, ob privatam injuriam et vindictam templa occluderent, aut interdictis sacris, mortuos sepelire detractarent, tunc vladica, sub amissione honoris et officii, res tales corrigere sit obligatus; cum autem sacrae jam unioni etiam nomen dederint, tanto magis juxta Sanctae Romano Catholicae Ecclesiae instituta sese conformare debere deberet; constat autem ut ea Ecclesia, non suos duntaxat fideles, verum ethnicos, ac alios quosvis etiam, ad gremium suum accedentes, haud excludat, ut potius obviis ulnis amplectatur, et sacrosanctorum sacramentorum, cultusque divini usu foveat; sed in contrarium constat hoc etiam, 1mo. Ut popae Valachici, et archidiaconi, seu jussu, seu permissa Suae Illustritatis episcopalis, non pauca templa occluserunt, unde populus cultu divino, sacrosanctis sacramentis, viatico in mortis articulo, et sepulturae exigentiis sacerdotalibus destitutus fuerit, neque ad frequentes ammonitiones eatenus diu consolatus sit. [...]”. Dumitran, *Contribuții*, p. 159-160.

⁴⁷ „Natio mea, si nullum haberet meritum, per Unionem tamen, qua ad Catholicae Ecclesiae gremium accessit, nedum collapsum Catholicorum statum erexit, ac actu sustinet, sed etiam orthodoxam religionem ita stabilivit, ut majora in dies habeat incrementa.” Bunea, *Din istoria românilor*, p. 37-38, nota 2.

⁴⁸ Tóth, *Primul secol*, p. 43-45. Protestul Guberniului și Dietei împotriva integrării clerului unit între Stări, formulat cu prilejul publicării Diplomei în ședința dietală din 15 iunie 1701, este reprodus la Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 512.

⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXII, p. 1649-1652.

⁵⁰ Această condiție apare și în proiectul prezentat de episcopul unit înainte de închiderea Dietei din mai-iunie 1736, ceea ce confirmă faptul că ea nu fusese îndeplinită întotdeauna: „Omnes popae, dum officium parochiale aquirerent, vel gradatim in officiis suis promoverentur, tenerentur professionem fidei publicam iuxta Tridentinum et 4 puncta Unionis iuxta Diploma

a abjura schisma, ci pentru a scăpa de jurisdicția seculară, de prestații și contribuții. Dovada o constituia faptul că utilizau în continuare, pentru celebrarea liturghiei, cărți schismatice, în care era negată purcederea Sfântului Duh de la Fiul (mărturisirea lui *Filioque* nu fusese impusă răsăritenilor la Conciliul florentin, dar ca adevărați uniți ei ar fi trebuit să-l mărturisească, așa cum o făceau și alții⁵¹); nu-și instruiau credincioșii cu privire la punctele unirii, invocând în schimb, în litigiile legate de contribuții, imunitatea ce li se conferise prin unire; prin modul de celebrare a liturghiei și formula consacării pe care o foloseau se comportau ca „adevărați schismatici”; credeau și mărturiseau că, prin liturghiile celebrate pentru morți în cursul sau după intervalul de 40 de zile, pot elibera sufletele din Infern (și nu din Purgatoriu, pe care îl respingeau), indiferent de starea de păcat a defuncților. Așadar, acești „popi”, deși în fața catolicilor pretindeau că mărturisesc unirea, erau, excepție făcând foarte puțini, la fel de schismatici ca înainte cu cincizeci de ani. Nici vicarii sau protopopii nu se bucurau de mai multă încredere: grijulii să-și sporească averea, ahtiați după daruri, ei erau neciopliți și neștiutori în cele spirituale și mai ales adeziunea lor la unire era suspectă („de veritate et realitate unionis merito suspecti sunt”)⁵². Cât îi privea pe credincioși, aceștia erau gata spre orice fărădelege, îi urau pe catolici și religia catolică și, dacă li se oferea ocazia, deveneau cei mai mari persecutori ai lor.

Imaginea creionată nu era foarte depărtată de realitate, dacă avem în vedere aspectele relevate de izbucnirea brutală din anul 1744. Severa critică dezvăluie o perspectivă catolică, și aceasta nu doar datorită apartenenței confesionale a guvernatorului, ci mai ales a accentului pus pe problema lui *Filioque* și a Purgatoriului, puncte ale unirii florentine interpretate aici în spirit tridentin⁵³. În plus, se cuvine semnalată și sublinierea principiului priorității

deponere, coram eo quem episcopus denominaret.” Arhivele Naționale. Direcția Județeană Alba, fond *Mitropolia Română Unită Blaj*, seria *Cabinetul Mitropolitului*, nr. 10/1735, p. 65. Prevederea se regăsește și în proiectul prezentat aceleiași Diete de iezuiții Antonius Gallob, plenipotențiar al episcopului, și Régai György, teolog (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXV, p. 1654); ea a fost reluată de Inochentie Micu în proiectul prezentat următoareii Diete, la 27 februarie 1738 (Bunea, *Din istoria românilor*, p. 53).

⁵¹ „[...] id tamen (licet in concilio florentino concessum fuerat Graecis vocatam hanc omitti posse, dummodo subintelligerent et deinde non negarent, quin immo profiterentur) si boni et veri essent uniti, facere deberent, uti alibi faciunt et sincere uniti pronuntiant.” Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXII, p. 1649.

⁵² *Ibidem*, p. 1651.

⁵³ Pentru această problemă și pentru evoluția unirii în teritoriul polono-lituanian, pe care îl are în vedere și referința la „adevărații uniți” din textul discutat aici, vezi Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, 2006, p. 39, 121-127.

ritului latin⁵⁴. Nu se regăsește însă aici o tentativă de catolicizare⁵⁵, ori de identificare a uniților cu romano-catolicii, argumente în acest sens putând fi referințele la chestiunea epiclezei, la maniera de celebrare a liturghiei și la chestiunea mântuirii sufletelor, care reflectă mai degrabă o anumită neînțelegere a unei tradiții liturgice și rituale diferite. Slăbiciunea, sau chiar nulitatea unirii, susținută de autorii memoriului, primea și semnificație juridică, ea justificând neaplicarea prevederii din cea de-a doua Diplomă leopoldină – adnumerarea uniților la starea catolică⁵⁶.

Un memoriu similar a fost redactat în contextul Dietei din anul 1736, posibil din partea Status-ului catolic⁵⁷, care contesta prin chiar titlul său realitatea unirii: *Remonstratio contrarietatis unionis graeci ritus presbiterorum cum Ecclesiae romano-catholicae presbiteris*⁵⁸. El era axat pe demascarea gravelor abuzuri puse pe seama episcopului și clerului român. Mai întâi era acuzat ierarhul, pentru practici simoniacice interzise de canoanele Bisericii Romane, dar și de Pravilă – ordinarea preoților pentru bani⁵⁹ și reprimirea, tot pentru bani, în rândurile clerului său, a sacerdoților care părăsiseră unirea în timpul sedisvacanței de după moartea episcopului Ioan Patachi, încalcându-se astfel decretul imperial din anul 1728⁶⁰ –, și pentru tolerarea preoților și chiar a protopopilor recăsătoriți, cărora Pravila le interzice să confere sacramentele. Apoi erau înfățișate practici condamnabile ale preoților, legate de administrarea sacramentelor: exagerarea păcatelor, chiar veniale, ale credincioșilor în cadrul spovedaniei, inclusiv ale celor aflați pe patul de moarte, din dorința de a primi de la aceștia mai mulți bani⁶¹; în schimb, dacă muribunzii le plăteau pentru

⁵⁴ „Si enim Vallachorum episcopus in Gubernium adscisceretur et latini ritus episcopum decedere contingeret viventeque episcopo graeci ritus alter latinus episcopus surrogaretur, vi senii consiliarius, illico praecedentiam praetenderet; quod, si non religioni, certe ritui latino derogaret [...]”. Hurmuzaki, *Documente*, vol. și nr. cit., p. 1652.

⁵⁵ Conform opiniei lui Dumitru Stăniloae (*Uniatismul*, p. 53).

⁵⁶ „[...] etsi uniti essent, iuxta clementissimum diploma leopoldinum, statui catholico (quem hucusque, ob defectum aut potius nullitatem Unionis, nunquam auxere) adnumerari deberent [...]”. Hurmuzaki, *Documente*, vol. și nr. cit., p. 1651.

⁵⁷ Conform opiniei lui Zenovie Păclișanu (*Istoria Bisericii*, p. 266).

⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXVII, p. 1656-1658.

⁵⁹ Autorii au în acest caz în vedere atât taxa solicitată fiecărui candidat la hirotonire, cât și faptul că ierarhul unit hirotonea preoți care nu aveau mijloacele de trai asigurate („Munus episcopi est ut ordinet, vel ad titulum mensae, vel ad proprium beneficium, vel ad certam parochiam, sed his carent popae valachici [...]” – *ibidem*, p. 1656) sau care, fiind iobagi ori jeleri, nu aveau consimțământul stăpânului lor.

⁶⁰ Transmis prin ordinul gubernial din 17 septembrie același an, menționat mai sus.

⁶¹ Deciziile sinodale nu confirmă această practică (fapt care nu exclude existența ei), dar o hotărâre a sinodului din anul 1725 acuză severitatea prea mare a unor duhovnici, care nu-i absolveau pe penitenți decât după îndeplinirea canonului primit la spovedanie (Micu Moldovanu, *Acte sinodale*, tom II, p. 113, punctul 14).

facerea unui sărindar, le promiteau și eliberarea din Infern, fapt cu grave consecințe asupra vieții spirituale a poporului neinstruit⁶²; păstrarea cuminecăturii în casele lor, în condiții improprie⁶³ și trimiterea ei muribunzilor prin intermediul paracliserilor sau chiar al copiilor; perceperea unei taxe de 3 mariași pentru căsătorie, obicei interzis anterior de episcopul Patachi, pentru că cei care nu puteau plăti suma respectivă trăiau necăsătoriți, ducând o viață imorală și desfrânată; sub noul episcop însă, obiceiul fusese reluat, cei care nu puteau sau refuzau să plătească fiind amenințați de preoți cu excomunicarea. În concluzie, se observa, unirea reprezintă pentru ei doar un pretext prin care urmăresc obținerea beneficiilor ecleziastice și a imunităților; cu excepția episcopului și a câtorva din cler, toți ceilalți români de rit grec, atât ecleziastici, cât și laici, sunt pe deplin schismatici în toate punctele și articolele care-i despărteau mai înainte de Biserica de rit latin⁶⁴, așa cum o arată cărțile pe care le folosesc în cultul liturgic, la administrarea sacramentelor și pentru instruirea poporului și ura pe care o nutresc față de cei de rit latin⁶⁵. Dovada adevăratei uniri ar putea fi adusă, în consecință, de ordinarea doar a celor instruiți și cu bune moravuri, care la rândul lor să-i învețe pe credincioși și să le ofere un exemplu acestora⁶⁶.

Asemănările dintre cele două memorii și caracterul lor complementar demonstrează sursa lor comună. Se regăsește și aici aceeași perspectivă catolică, care nu înseamnă însă nici acum catolicizare, ci sugerarea necesității aplicării efective a punctelor florentine, pentru probarea sincerității unirii românilor.

Radicalizarea atitudinilor celor două părți este reflectată de schimbul de replici din decembrie 1737, dintre episcopul Inochentie Micu și ceilalți membri ai comisiei prezidate de baronul Thoroczkai János, care fusese însărcinată cu

⁶² „Accedit etiam id quod, cum non habeant quidam unde tam magnum szerindar popis praestent (utpote cuius taxa seu solutio ut minimum ad 20 florenos hungaricales se extendit), tota vita sua non confitentur et sine confessione moriuntur, plures autem usque ad agonem diferunt confessionem, ex eo quod fiduciam habeant, ad poparum assecurationem, quod, quidquid peccaverint tota vita sua, veniam consequenter a popa, et, etiamsi damnati fuerint, eliberabuntur si szerindar in agone vel etiam post mortem dederint.” Hurmuzaki, *Documente*, vol. și nr. cit., p. 1657.

⁶³ Practică interzisă anterior de episcopul Patachi, printr-o hotărâre a sinodului din anul 1725 (Micu Moldovanu, *Acte sinodali*, tom II, p. 111, punctul 7).

⁶⁴ „[...] intus et in cute esse schismaticos et non unitos in omnibusque punctis et articulis (quibus antea ab Ecclesia Latina dissentiebant) [...]”. Hurmuzaki, *Documente*, vol. și nr. cit., p. 1658.

⁶⁵ „[...] praetextum et umbram habeant Unionis, revera autem meri et absoluti sint schismatici.” *Ibidem*.

⁶⁶ „[...] ne popinas frequentent, ab excessivis potationibus abstineant, a turpiloquio caveant, denique verbo ut spirituales personas decet se gerant, non obedientes castiget [...]”. *Ibidem*.

discutarea noilor doleanțe ale clerului unit⁶⁷. Astfel, la 3 decembrie, răspunzând întrebărilor legate de sinceritatea unirii românilor și consonanța ei cu romano-catolicismul, episcopul a afirmat în mod răspicat caracterul condiționat al unirii, legat de obținerea beneficiilor promise⁶⁸. În schimb, în ședința Dietei din 6 decembrie, comisia a pronunțat un aspru rechizitoriu împotriva clerului unit, în care tendința spre argumentare, caracteristică memoriilor prezentate mai sus, era înlocuită de o condamnare fără drept de apel. Preoții români, al căror număr sporea mereu, deși tot ei se plângeau că nu au venituri, erau considerați cu totul nedemni de oficiul sacerdotal, dat fiind că puțini făcuseră mărturisirea de credință în fața episcopului sau a teologului, că celebrau cultul divin mai mult în casele lor decât în biserici, că obișnuiau să-i despartă pe credincioși fără motiv și să-i recăsătorească pentru bani, că transformaseră bisericile în spelunci și adăposturi pentru hoți, ei înșiși fiind suspecti de hoție, falsificatori de bani, adulterini etc. Unirea nu condusese așadar la îmbunătățirea cunoștințelor, înnobilarea moravurilor și înnoirea comportamentului preoților, ea nici nu exista, de altfel, ca unire adevărată⁶⁹. Cazurile concrete înfățișate probează faptul că acuzațiile aduse nu erau inventate, ci reprezentau rezultatul unei anchete efectuate anterior⁷⁰; desigur, agresivitatea cu care ele erau generalizate la nivelul întregului cler unit era mai puțin justificată. Criticile repetate au determinat însă încercarea conducerii Episcopiei de a-și intensifica supravegherea asupra realităților din parohii, așa cum o demonstrează deciziile adoptate de sinodul diecezan din anul 1742⁷¹.

Problema unirii a revenit în contextul dezbaterilor din timpul primei jumătăți a anului 1744, legate de legalizarea statutului confesional și juridic al Bisericii Unite, prin articolele transmise de Curtea imperială spre a fi votate de

⁶⁷ Prin decretul imperial din 4 octombrie 1736, repetat la 1 iunie 1737 (Bunea, *Din istoria românilor*, p. 45).

⁶⁸ Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în vol. cit., *Addenda*, p. 387; Bunea, *Din istoria românilor*, p. 48; Tóth, *Primul secol*, p. 92, nota 5. Întrebările menționate sunau astfel: „An Valachi vere essent Uniti?” (la Bod, loc. cit.); „Este oare unirea, ce o mărturisesc românii, în o astfel de consonanță cu religiunea romano-catolică, încât să nu mai încapă nici o îndoială, că aceea nu ar fi adevărată?” (traducerea lui Augustin Bunea, în loc. cit., după *Colecția Rosenfeld*).

⁶⁹ Johannes Höchsmann, *Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem 18. Jahrhundert*, II, în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, 16. Band, 1880, I. Heft, p. 111-112; Tóth, *Primul secol*, p. 93, nota 1.

⁷⁰ Ordinul gubernial din 19 ianuarie 1736, privitor la apărarea privilegiilor clerului unit, solicitată prin decretul imperial din 24 octombrie 1735, ceruse și supravegherea aceluiași cler împotriva inovațiilor și abuzurilor; cazurile de acest fel trebuiau raportate Guberniului (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXX, p. 1663-1664).

⁷¹ Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”, p. 233-234. Pentru deciziile respective, vezi Micu Moldovanu, *Acte sinodali*, tom I, Blaj, 1869, p. 148-149, punctele 1-4, p. 150-151, punctele 9, 10 și 13.

Dieta Principatului. În formularea lor, acestea se referă la „adevărații uniți”⁷², expresie care se regăsește de altfel și în textul decretului imperial din 9 septembrie 1743, conținând și o explicitare a sensului ei⁷³; faptul dovedește că ideea „adevăratei uniri” fusese adoptată și de cercurile aulice. Memoriul adresat Curții de Dietă, în sprijinul sancționării celor două articole în forma adoptată, a reluat însă mai vechea imagine critică asupra unirii românilor, atrăgând atenția și asupra pericolului pentru Imperiu reprezentat de adeziunea lor la „secta grecească”⁷⁴.

În replică, prin memoriul său din 19 iunie, episcopul unit a invocat părăsirea „schisme” de către români și întoarcerea lor în sânul Bisericii Romano-Catolice ca îndreptățire suficientă pentru obținerea unor privilegii similare celor ale națiunilor recepte „acatolice”⁷⁵. Iar într-un alt memoriu, înaintat Curții după sosirea la Viena, Inochentie Micu deplângea eșecul suferit de clerul și poporul român în încercarea de a-și dovedi sinceritatea adeziunii la unire, cu referire la opiniile romano-catolicilor transilvăneni în această chestiune⁷⁶. Neacordarea privilegiilor conferite prin Diploma a doua leopoldină

⁷² Articolul VI a confirmat privilegiile Stărilor și ale confesiunilor recepte, între care au fost incluși și uniții („*Sacrae Romano-Catholicae Ecclesiae Graeci ritus vere Unitorum, cum et illi Catholici sint*”), mai exact, conform interpretării Dietei, persoanele ecleziastice și cele care se bucurau de prerogative nobiliare; articolul VII a recunoscut posesiunile și beneficiile deținute la acea dată de Episcopia Unită de Făgăraș („*Episcopatus Fogarasiensis Graeci ritus religioni romano-catholicae vere Unitorum*”). Bunea, *Din istoria românilor*, p. 102-104, nota 1.

⁷³ „His autem praerecensitis beneficiis vere uniti sacerdotes, neque bigami, aut trigami gaudeant.” Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 551.

⁷⁴ „[...] plebs ea [...] sine fine utrasque provincias Valachiam, et Moldaviam intrat, ibidemque unionem, quam nomine potius, quam re ipsa profitetur, ejunat, et sicut praeter has duas provincias quidquid adorientem potentiarum et extra gentem Ottomanicam sectae Graecorum est adhaerens, pariter haec ad nomen Patriarchae praecipue Constantinopolitani tanto fertur, non tam religionis, quam superstitionis cultu [...]”. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, 1700-1750, București, 1878, nr. CCCXIX, p. 577.

⁷⁵ „[...] jedoch aber ist es sicher, dass alle übrige recepirte Nationen alle ihre Privilegia qua Romano-Catholici überkommen haben, und auch also jetzt als akatholische geniessen; da aber die Walacher schismatisch waren, ist es leichtlich zu muthmassen, dass das Schisma selbe in dieses unerhörte Tractament geworfen habe, weilten aber dieselben anjezo zur römisch-katholischen Kirchen zurückgekehret, ist ja auch billich, dass sie einen favor geniessen sollen [...]”. *Ibidem*, nr. CCCXVII, p. 573.

⁷⁶ „De aceea amar se plânge clerul și poporul român unit, că deși s-au folosit de toate mijloacele imaginabile, ca să-și dovedească sincera și adevărata unire, totuși nu putură dobândi nimica, și n-au fost socotiți nici schismatici, nici catolici. Catolicii de ritul latin zic despre ei, că nu sînt catolici adevărați. Uniții, văd că le-a mers mai bine până au fost schismatici, decât le merge acum, căci atunci aflau totdeauna scut (patrocinia) atât la principii români, cât și în Moscovia, și cu spriginul acestora tot mai erau băgați în seamă atât la Curtea regească, cât și în principat, ori pe altă cale erau ajutați.” Traducerea lui Augustin Bunea după textul original, în *Din istoria românilor*, p. 119.

i-ar determina așadar mai degrabă „să fie schismatici, decât catolici, căci zic ei, cei de ritul latin ne recunosc și pe noi catolici numai cu numele, dar nu și când e vorba de a beneficia de drepturile lor”⁷⁷. Desigur, după cum reiese cu claritate de aici, în disputa dintre cele două părți, a fi „schismatic”, respectiv „catolic”, nu însemna nicidecum același lucru. În consecință, soluția, una extrem de radicală însă, nu putea fi decât cea propusă de episcop clerului, întrunit în sinod la începutul lunii iulie: „aut ritum mutare debebitis, aut de alio aliquo cogitetis”⁷⁸.

Dezbaterile Dietei au prilejuit revigorarea ideii de unire cu reformații. Un memoriu anonim, datat în 10 februarie 1744⁷⁹, plasa unirea românilor în contextul tentativelor eșuate de anulare a „schisme” dintre Biserica apuseană și cea răsăriteană, acestea fiind ilustrate cu exemplul Conciliului de la Ferrara-Florența: unirea grecilor, încheiată atunci, se observa, nu fusese sinceră, ci se datorase amenințării otomane, ei părăsind-o ulterior, după ce și-au văzut speranțele de ajutor înșelate. Biserica românilor din Transilvania, tolerată în Principat conform prevederilor din *Approbatae Constitutiones*, a urmat aceleași principii caracteristice Bisericii răsăritene. Prin hotărârea Dietei de la Sibiu, din anul 1566, preoții români au fost subordonați episcopului român calvin Gheorghe de Sângeorz. Diplomele menționate în continuare (cea din 15 ianuarie 1608, prin care principele Sigismund Rákóczi acordase preoților români convertiți la confesiunea reformată toate privilegiile de care se bucura clerul acesteia și dreptul de a-și alege episcop propriu și protopopi; cea din 10 octombrie 1643, cuprinzând cele 15 condiții pe care principele Gheorghe Rákóczi I le impusese nou-numitului mitropolit Simion Ștefan; cea din 20 februarie 1669, prin care principele Mihai Apafi confirmase, la solicitarea superintendentului Péter Kovásznai, cele două diplome anterioare și adăugase alte patru condiții celor stabilite anterior de Gheorghe Rákóczi) aveau menirea să illustreze ideea unirii Bisericii românești cu Biserica reformată, un model de unire apropiat explicit de cel care funcționa atunci, al unirii cu Biserica Romei⁸⁰.

Noul context confesional inaugurat prin integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic era ilustrat prin referințele la decretele imperiale privitoare la unirea românilor, din 14 aprilie 1698 și 26 august 1699 (în mod semnificativ, pentru că acestea prevăzuseră posibilitatea unirii cu oricare dintre cele patru

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 563.

⁷⁹ Daniel Dumitran, *Un memoriu din anul 1744 referitor la unirea religioasă a românilor din Transilvania*, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 329-334.

⁸⁰ Ideea se întâlnește și la istoricul Péter Bod, care redă textul integral al diplomei din 20 februarie 1669, cuprinzând în transumpt și diplomele anterioare, din 15 ianuarie 1608 și 10 octombrie 1643 (*Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în vol. cit., *Addenda*, p. 344-352).

religii recepte), la prima Diplomă leopoldină, din 16 februarie 1699 (alături de confirmarea ei, din 9 septembrie 1743), și la actele anchetelor din octombrie 1699, întreprinse pentru înregistrarea opțiunilor confesionale ale preoților și credincioșilor români (fiind menționate și numele a șapte comisari, însărcinați cu efectuarea anchetelor în scaunele secuiești). Referințele la cea de-a doua Diplomă leopoldină, din 19 martie 1701, încheie memoriul, dezvăluind și obiectivul acestuia: susținerea consecințelor păgubitoare ale eventualei confirmări a respectivei Diplome. Acestea țineau, printre altele, de numărul prea mare al preoților, de diversitatea locurilor în care ei primiseră hirotonia și de caracterul dubios al confirmării lor, de scutirea de dijmă a pământurilor iobăgești ce nu aparțineau bisericilor, de epuizarea credincioșilor datorată cuantumului prea ridicat al veniturilor stolare. Toate problemele trebuiau detaliate de cei competenți, în primul rând de Status-ul catolic, pentru ca Dieta să poată adresa Curții informarea cuvenită.

Memoriul pare să reflecte o primă luare de poziție coerentă asupra unirii din perspectivă reformată. Fără a acorda atenție dimensiunii dogmatice (prea puțin evidențiată chiar în cazul referinței la Conciliul florentin), ori idei „adevăratei uniri”, încercarea de a demonstra existența unei anterioare uniri a Bisericii românești cu Biserica reformată și de a contrapune acest model celui existent efectiv, al Bisericii românești unite cu Roma, poate fi raportată la dezbaterile din acel moment, ce viza recunoașterea statutului confesiunii și al Episcopiei greco-catolice. Problema era însă de natură mai generală, fiind legată de dorința Stărilor reprezentate în Dietă de a conserva echilibrul confesional și constituțional al Principatului Transilvaniei, amenințat, în viziunea lor, de intervenția Curții în favoarea catolicilor de ambele rituri. Faptul reiese din amplul memoriu prezentat în Dietă de baronul István Daniel de Vargyas, la 3 mai 1744 – *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*⁸¹. În afara unor chestiuni de natură administrativă, juridică, fiscală, economică și comercială, acesta insista pe aspectele constituționale implicate de revendicarea pentru români a statutului de națiune receptă, dar și pe cele confesionale suscitade de ascensiunea catolicilor, percepută, în opinia autorului, ca o amenințare a echilibrului menținut până atunci.

⁸¹ Kelemen Lajos, *Újabb adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez kiadja*, Kolozsvár, 1913, anexa nr. 105, p. 175-195; Alexandru Doboși, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungar la 1744*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VII, 1936-1938, p. 674-685. Conform lui Francisc Pall, memoriul a fost trimis consilierului aulic, baron Johann Christoph von Bartenstein, desigur din dorința de a câștiga sprijinul acestuia (*Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, ediție îngrijită de Ladislau Gyémánt, Cluj-Napoca, 1997, p. 12, nota 16).

În acest context, imaginea creionată unirii românilor relua tema mai veche, expusă anterior de catolici, a nesincerității și caracterului ei interesat⁸², alăturându-i însă perspectiva specifică viziunii reformate, într-o formă chiar mai detaliată: unirea reprezenta o încercare de conformare la confesiunea principilor Transilvaniei, așa cum și în trecut se mai încheiaseră uniri simulate cu unitarienii și calvinii⁸³. La fel, prin diferențierea dintre atitudinea clerului, care urmărise doar obținerea privilegiilor, și cea a poporului, persistând în vechile superstiții, erau vehiculate teme mai vechi, îmbogățite cu un element nou – ideea religiei moștenite⁸⁴. Pentru probarea acestor atitudini, autorul invoca exemplul protestului împotriva unirii din anul 1701 și tulburările pe care le stârnise mult mai recent călugărul Visarion, prin predicile sale⁸⁵. În cele din

⁸² „Si autem gentis huius Valachicae indoles variabilis et inconstans, ingeniiue versutia serio examinetur, perpendaturque, unione quoque poparum eius, iuxta quam cum ecclesia Romano-catholica coalitos sese esse omnibus persuadere contendunt, non est cur fides adhiberi debeat; cum pro pane Christum sequi pronum sit etiam Hypocritis.” Kelemen, *Újabb adattár*, p. 186.

⁸³ „Praecipue vero Valachorum fluxae mentis genti mos consuetus semper fuit, illi religioni, quam principes *Transilvaniae* sequebantur, semet ipsos ad speciem uniendo accomodare; vix sane ex agnitione veritatis et interno Spiritus S. motu, verum captandae principis gratiae dumtaxat causa et ut iuribus, atque privilegiis, quibus clerus religionem receptarum gaudebat, popis etiam participari liceret: evolvantur eatenus annales principatus et suppediabant nobis exempla, variatae identidem poparum religionis et quidem signanter tempore *Joannis II.* cum unitaria, succedentibus postea reformatis principibus cum reformata, hodierno vero cum catholica religionibus simulatae eorum unionis; eamque a clero saltem Valachico et ad speciem dumtaxat profiteri. Plebem autem omnem et universam, in caligine antiqui eorum sygmathis errare, coecus est, qui non videat.” *Ibidem*, p. 187.

⁸⁴ „Quocirca utrumlibet Valachorum statum sive clerum sive plebem eius spectes, ea esse indole, eamque habere a natura insitam animi pervicaciam comperies, quae pro religionis sua maxima, ad quam videlicet tanquam unicum et principalem salutis consequendae scopum, collimandum omnibus sit, habeat, caecam illam et penitus barbaram superstitionem, quae nativa eorum lingua sic audit: *Asa am pominit*, hoc est quam illi a maioribus suis traditam habent religionem, in illa usque ad finem ipsis persistendum esse. Unde quamcunque hodie clerus Valachicus videatur prae se ferre extrinsecus religionem, sed brevi temporis tractu, eundem in simulata confessione facile mutari iudicare pronum est. At vero plebem, Unionem praetensam, ne imaginary quidem velle, imo superstitionem superius declaratam tam altos in animis ipsorum iam egisse radices, ut nullo humano consilio, nullaue industria, sed sola Spiritus Sancti virtute et operatione extraordinaria eradicari illa possint.” *Ibidem*.

⁸⁵ „Quod testatum etiam est annis retroactis, nonnullorum protestatione nomine universae plebes Graeci ritus schismatici institute atque authentice tempore divi adhuc imperatoris Leopoldi contra Unionem antelatum extracta. [...] Similis plane pertinacitatis iuxta et inconstantiae insignia dedit argumenta exemplo recenti plebs eadem Valachica; ad quendam enim eremitam vel monachum schismaticum, penes passuales patriarchae *Bosniensis* huc *Cibinium* stante diaeta praesenti advenientem et *Valachos Graeci* ritus unitos ad inferos devolventem, eosdemque ad antiquae schismatis errores revocare satagentem; unionis suae antelatae immemor turmatim accurrere, eundemque pro numine quasi adorare non erudescibat.” *Ibidem*, p. 187-188.

urmă, el se referea și la pericolul pentru securitatea Imperiului reprezentat de români, dată fiind comunitatea credinței acestora cu cea a românilor de peste munți, a sârbilor, bulgarilor și grecilor, dar și a rușilor, a căror țarină se putea folosi de ei, atât din zel religios, cât și din dorința de a-și extinde imperiul⁸⁶. Argumentul similar de care a uzat Dieta în memoriul către Curte, menționat mai sus, dovedește probabil participarea baronului Daniel la redactarea lui⁸⁷.

Importanța memoriului prezentat aici ține așadar de semnificația momentului în care el a fost conceput: cel al unei Diete chemate să legalizeze statutul confesiunii și al Bisericii unite, în condițiile în care formularea dată de Curte articolelor VI-VII reflecta tendința de a-i considera pe uniți (sau cel puțin pe „adevărații uniți”) asimilabili romano-catolicilor. Reformularea respectivelor articole, tocmai din dorința de a-i distinge pe uniți de romano-catolici, și raportarea acestora la comunitatea popoarelor ce mărturiseau credința răsăriteană au reprezentat răspunsul oferit de Dietă. Nu trebuie uitat însă că memoriul baronului Daniel a avut și menirea de a exprima poziția reformaților față de evidenta ascensiune a romano-catolicilor în Principat⁸⁸. Este foarte probabil motivul pentru care, spre deosebire de deceniul precedent, avem de-a face în acest moment cu o afirmare a perspectivei reformate asupra unirii românilor, ea preluând totuși câteva elemente din discursul catolic anterior.

Ulterior, manifestul adresat clerului și poporului român de guvernatorul Johann Haller, la 30 martie 1745, a apelat și el la argumentul unirii anterioare a românilor cu reformații, unirea fiind înțeleasă doar ca un act politic, prin care se urmărise câștigarea protecției principelui. În mod tacit, ei erau îndemnați să procedeze și acum în acest fel, pentru a beneficia în continuare de binefacerile și protecția imperială, cu atât mai mult cu cât unirea în vigoare fusese realizată cu o Biserică mult mai apropiată de specificul răsăritean al propriei Biserici și fără a se aduce atingere ritului grecesc⁸⁹. În schimb, în decretul adresat

⁸⁶ *Ibidem*, p. 188-189.

⁸⁷ Conform opiniei lui I. Tóth Zoltán (*Primul secol*, p. 140).

⁸⁸ Reflectarea memoriului exclusiv din perspectiva problematicei lui românești, la I. Tóth Zoltán (*ibidem*, p. 137-140), nu este, de aceea, justificată; observația își menține valabilitatea, în mare măsură, și în cazul istoricilor Zenovie Pâclișanu (*Istoria Bisericii*, p. 306-307) și David Prodan (*Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1998, p. 230-233).

⁸⁹ „Încătu-i pentru unire, [...] aceasta de altă n-au fost fără, precum mulți se vor afla dintre oameni care bine își vor aduce aminte, că în vremile acelea, când au fost într-această țară oblăduitori și crai de altă lege mai depărtată de rânduiala Bisericii Răsăritului, într-acele vremi norodul și obștea românească au fost împreună cu acea lege străină sau mai îndepărtată, nu pentru altă, fără numai ca să fie supt acoperemântul și aripile oblăduitorului țării și să aibă la vreme ca aceea unde să alerge în toate supărările ce li se vor întâmpla.” Citat din versiunea românească a manifestului, apud Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 214. Versiunea latină, datată în 12 martie, a fost editată, după copia păstrată în *Colecția Rosenfeld*, de Silviu Dragomir (*Istoria*

Gubeniului Transilvaniei la 15 aprilie 1746, Maria Tereza a ținut să reafirme o altă viziune asupra unirii (ilustrată anterior de formularea articolelor de lege înaintate Dietei din anul 1744), conform căreia uniții erau considerați membri ai Bisericii Catolice, iar ritul lor inviolabil⁹⁰. O asigurare suplimentară în acest sens a fost transmisă și direct clerului și credincioșilor români, prin decretul din 5 aprilie. Aici, suverana a ținut să lămurească și sensul termenului de „catolici”, utilizat pentru uniți în varianta sancționată a articolului de lege VI, votat de Dieta Transilvaniei în anul 1744⁹¹; spre deosebire însă de formularea utilizată în decretul adresat Guberniului, mențiunea referitoare la respectivul articol este făcută acum în sensul textului adoptat de Dieta⁹².

La sfârșitul acestei investigații, pot fi sugerate câteva concluzii. În cursul primelor trei decenii de la realizarea unirii, diversele luări de poziții au încercat definirea ei, inclusiv în relație cu „schisma”, utilizând deja expresia de „adevărata unire”. O semnificație aparte au tentativele de clarificare a apartenenței confesionale a sacerdoților din timpul episcopului Ioan Patachi și din anii imediat următori. „Schismatici” erau considerați atunci preoții hirotoniți de ierarhi ortodocși, dar și cei care părăsiseră unirea și nu mai recunoșteau autoritatea episcopului unit, fie că aceasta se datora sau nu suspendării lor de către ierarh din oficiul sacerdotal. Aceștia din urmă erau de fapt autorii acțiunilor antiunioniste, ceilalți fiind, conform istoricului Zenovie Pâclișanu, doar preoți lipsiți de cultură teologică, „pentru care unirea nu constituia o problemă dogmatică, adică o problemă de convingere doctrinară, ci o problemă de forme pur exterioare care erau aceleași și în unire și în

desrobirei, anexa nr. 31, p. 38-40; tot după *Colecția Rosenfeld* citează actul (datat în 6 aprilie) și Augustin Bunea, în traducere proprie (*Din istoria românilor*, p. 188).

⁹⁰ „[...] uniții de rit grecesc [...] sânt fiii bisericii catolice și sânt deosebiți numai în ceea ce privește ritul, care rit grecesc al uniților noi îl considerăm sfânt și de aceea vrem să fie păstrat și ocrotit. Pe de altă parte, nu avem de gând și nici nu am avut vreodată a schimba ritul grecesc în rit latin și nici nu intenționăm să forțăm pe vreunul dintre acești să-și părăsească ritul străvechi [...]”. George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, ediția a II-a, îngrijită de Ștefan Pascu și Florin Salvan, vol. I, Brașov, 1993, p. 724, doc. nr. XXVII.

⁹¹ „[...] intentio nobis non est, nec umquam fuit, graecum ritum in latinum mutandi (prout forte terminum *catholicus*, Rescripto nostro ac dein speciali articulo insertum, quidam temere ac perperam interpretati sunt, qui potius in majorem Valachorum securitatem, juriumque et indultorum robur ac firmitatem adjectus erat), neque porro quemquam illorum ad deserendum antiquum suum ritum cogere intendimus [...]”. Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 576. Conform lui Augustin Bunea, decretul a fost publicat de Guberniu doar la 4 iunie (*Din istoria românilor*, p. 198).

⁹² „[...] ecclesiasticos et nobiles Valachos tribus in Transilvania receptis nationibus adnumerandos [...]”. Nilles, *Symbolae*, vol. II, p. 575.

neunire”⁹³. Într-un atare context, au existat și acțiuni antiunioniste radicale, prin care era contestată validitatea sacramentelor conferite de preoții uniți, sacerdoții înșiși fiind asimilați „papistașilor”. Faptul trebuie legat, foarte probabil, de propaganda anticatolică din Țara Românească, activă la sfârșitul secolului anterior, dar care a putut avea consecințe pe o durată mai lungă. Cert este că a fost percepută atunci necesitatea verificării fidelității față de unire a clerului inferior și a măsurii în care erau cunoscute semnificațiile acesteia. Chiar frecvența utilizării epitetului „adevărat” („adevărata unire”, „adevărații uniți”) poate fi explicată prin absența unei definiții doctrinare satisfăcătoare a conceptului de „unire”.

Începând din 1735, foarte probabil ca reacție la tentativele episcopului Inochentie Micu de a utiliza unirea ca argument într-o luptă ale cărei implicații depășeau sfera confesională, aceasta a fost privită din punctul de vedere al semnificațiilor ei concrete, ținând de punerea efectivă în practică a punctelor florentine, de comportamentul real al corpului pastoral, inclusiv al episcopului, și de gradul de instruire religioasă a credincioșilor. Se remarcă graduala politizare a dezbaterii, fenomen care a atins un nivel critic la sfârșitul anului 1737. Și acum însă, ca și în perioada precedentă, punctele de vedere trădează o reflecție romano-catolică despre unire. Abia la mijlocul deceniului următor, într-un context hotărâtor sub aspect constituțional, a devenit dominantă perspectiva reformată, cu precedente reflectate documentar doar în anii 1698-1699; ea a valorificat totuși, în cazul memoriului alcătuit de baronul Daniel, și argumente formulate anterior de romano-catolici. La o analiză mai atentă, se poate sesiza faptul că această perspectivă reformată, îmbogățită uneori cu elemente de sorginte romano-catolică, a apărut atunci când dezbaterea a vizat decizii majore de natură politică și constituțională (precum în anii 1698-1699 și 1744), ori a urmărit aplanarea unei crize (precum în anul 1745). De cealaltă parte, perspectiva romano-catolică oferă o reflecție mai pertinentă asupra conceptului de unire, în ciuda caracterului ei cel mai adesea critic: este cazul punctelor de vedere afirmate de comisiile catolice în cursul deceniului patru, de Status-ul catolic în 1699 și probabil 1736, de autoritățile făgărășene în 1702, de Guberniu în 1735, ori de Curtea veneză în 1701, 1743-1744 și 1746.

În privința discursului episcopului Inochentie Micu, conceput pe alte baze argumentative și urmărind obiective ce au ajuns să depășească sfera confesională, acesta a lăsat nerezolvată chiar problema unirii, insuficient

⁹³ Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 227. Critica lui Octavian Bârlea la adresa acestei opinii nu este justificată, cu atât mai mult cu cât istoricul se raportează, în același timp și nenuanțat, la interpretări istoriografice (mai este amintit și Silviu Dragomir) și la concepte preluate din surse (termenul de „schismatici”, utilizat în textul deciziilor sinodale din anul 1728). Vezi Bârlea, *Biserica Română Unită*, p. 53-54.

definită și mai ales neexplicată credincioșilor de către preoți, care, în multe cazuri, nu-i cunoșteau ei înșiși în mod satisfăcător semnificațiile. Faptul a fost cu atât mai grav cu cât acțiunile antiunioniste nu au lipsit în deceniile trei-patru, iar consecințele s-au văzut începând cu anul 1744, când mișcarea de contestare a unirii a câștigat o amploare deosebită.

În fond, dincolo de valabilitatea ori subiectivitatea punctelor de vedere exprimate de actorii implicați în debaterile analizate aici, avem de-a face cu dificilul și încă ezitantul proces de formare târzie a unei confesiuni, care tindea să se integreze într-o societate marcată încă din plin de fenomenul confesionalizării⁹⁴. Realizarea acestui proces a provocat, nu rareori, delimitări critice din partea reprezentanților confesiunilor deja formate și, mai ales, deja inserate în sistemul constituțional al Principatului. Definirea doctrinară, conservarea ritului, formarea clerului, propaganda confesională, instruirea și modificarea comportamentului credincioșilor reprezintă doar câteva aspecte ale problemei care pot fi invocate în acest sens. Ilustrativă, spre pildă, este critica formulată în 1737 de comisia instituită pentru discutarea doleanțelor clerului unit, care observa că „unirea nu condusesse la îmbunătățirea cunoștințelor, înnobilarea moravurilor și înnoirea comportamentului preoților”. În perioada următoare, pe primul plan s-a aflat necesitatea soluționării crizei traversate de Biserica Unită, iar procesul de formare confesională a fost reluat, după 1750, de noul episcop Petru Pavel Aaron. Evoluția din deceniile primei jumătăți a secolului, asupra căreia am insistat aici, rămâne însă, cred, semnificativă pentru înțelegerea mai aprofundată a stărilor de lucruri ce au premers anului 1744, care se înfățișează astfel doar ca un moment, ce-i drept reprezentativ, dintr-o durată mult mai lungă. În ultimă instanță, reflecția asupra unirii a celor considerați, îndeobște, adversarii promovării ei servește la mai buna înțelegere a fenomenului în sine.

⁹⁴ Conținutul și semnificațiile conceptelor de „formare a confesiunilor” și „confesionalizare” sunt prezentate la Wolfgang Reinhard, *Disciplinamento sociale, confessionalizzazione, modernizzazione. Un discorso storiografico*, în *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, a cura di Paolo Prodi, Bologna, il Mulino, 1994, p. 108-111.

ÜBERLEGUNGEN ZU DEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN UNION
UND "SCHISMA" IN SIEBENBÜRGEN, ZUR ZEIT DES BISCHOFS
INOCHENTIE MICU-KLEIN

Zusammenfassung

Das Problem der Union der Rumänen war ein Thema der Debatten im Siebenbürgischen Landtag im 4. Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts, und ermöglichte der Ausdruck einiger oftmals gegensätzlichen Meinungen, entsprechend den Gesichtspunkten der einbezogenen Seiten: der unierte Bischof Inochentie Micu-Klein, beziehungsweise die Lokal- und Provinzbehörden, die Vertreter der Stände und der Status Catholicus. Der vorliegende Vortrag hat als Thema die neue Besprechung der wichtigsten Momente der Debatte, ausgehend von einer neuen Lektüre der Quellen. Der Vortrag versucht die Stellungen zur Union darzustellen, bis zur Zeit der Auslösung der Krise der Union im Jahre 1744. Der Inhalt des Konzeptes "Union" das in den ersten drei Jahrzehnten seit der Schaffung der Union, das ist zur Zeit des Bischofs Inochentie Micu-Klein, benutzt wurde wird hier untersucht.

In der ersten erwähnten Periode, haben die ersten Stellungen versucht die Union zu definieren, auch in der Beziehung zur "Schisma". Dementsprechend wurden zur Zeit des Bischofs Ioan Parachi und in den nächsten Jahren diejenigen als "Schismatiker" bezeichnet, die der Union abgetreten waren und die Autorität des unierten Bischofs nicht mehr anerkannten, ob das als Ursache die Entlassung derselben aus dem kirchlichen Amt durch den Bischof hatte oder nicht. Seit 1735, dank der Versuchen des Bischofs Inochentie Micu die Union als Argument in dem politischen Kampf zu benutzen, wurde diese unter den Zeichen ihrer konkreten Bedeutungen betrachtet: die effektive praktische Anwendung der florentiner Punkten, das wirkliche Behalten der Priester und des Bischofs, die kirchliche Ausbildung der Gläubigen. Diese Gesichtspunkte verraten eine römisch-katholische Konzeption über die Union. Es ist zu bemerken die allmähliche Politisierung der Debatte, die ausgedrückten Meinungen bleiben aber angemessen. Mitte des nächsten Jahrzehntes wurde die reformierte Perspektive dominierend (die Möglichkeit der Union mit den Protestantischen Konfessionen die in der Vergangenheit effektiv funktioniert hätte). Das ergibt sich aus der anonymen Denkschrift von 10. Februar 1744 und aus dem umfassenden Denkschrift die der Landtag von dem Baron István Daniel de Vargyas am 3. Mai 1744 vorgetragen wurde – *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*. In diesem Fall kann man sehen dass die reformierte Perspektive, manchmal auch mit römisch-katholischen Elemente angereichert, dann erschienen ist als die Debatte wesentliche politische und konstitutionelle Entscheidungen betraf.

Bezüglich der Rede des Bischofs Inochentie Micu, konzipiert auf andere argumentative Gründe und mit Ziele die weit über die konfessionelle Grenze gegangen sind, hat dieser sogar das Problem der Union ungelöst gelassen, die den Gläubigen durch den Priestern nicht genug definiert und insbesondere nicht erklärt wurde, da diese Priester oft selbst die Bedeutungen der Union nicht genug kannten. Das war um so schlimmer als in den dritten und vierten Jahrzehnte Aktionen gegen

der Union gab, und die Konsequenzen seit 1744 bemerkbar wurden, als die Bewegung gegen der Union sich sehr weit entwickelt hat.

Im wesentlichen, widerspiegelt diese Analyse das schwierige und zögernde Prozess zur späten Gründung einer Konfession, die sich in einer Gesellschaft integrieren wollte wo das Phänomen der Konfessionalisierung noch sehr stark war. Die Durchführung dieses Prozesses hat oft die kritische Abgrenzung der Konfessionen, die schon gegründet waren und insbesondere in dem konstitutionellen System des Fürstentums einbezogen waren, verursacht. Die doktrinaire Definierung, das Behalten des Ritus, die Ausbildung des Klerus, die konfessionelle Propaganda, die Ausbildung und Modifizierung des Behaltens der Gläubigen sind nur einige Aspekte des Problems die in diesem Sinn erwähnt werden können. Die nächste Priorität war dann die Lösung der Krise der Unierten Kirche und das Prozess der konfessionellen Gründung wurde nach 1750 von den neuen Bischof Petru Pavel Aaron übernommen. Die Evolution in den ersten Jahrzehnten der ersten Hälfte des Jahrhunderts ist bezeichnend um die Situation vor 1744 besser zu verstehen, eine Situation die auf diese Art nur einen Moment, repräsentativ jedoch, aus einer viel längeren Periode darstellt.